

28. Мова і мовознавство в духовному житті суспільства / Відп. ред. Т. В. Радзівська. — К. : Видавничий Дім Дмитра Бурого, 2007. — 352 с.
29. Наконечна Г. В. До історії унормування української науково-технічної термінології / Г. В. Наконечна // Мовознавство. — 1992. — № 6. — С. 41–47.
30. Озаркевич Є. [Лист до М. Коса] / Є. Озаркевич // Озаркевич Є. Праці / Упор. Я. Ганіткевич, П. Пундій. — Львів : Каменяр, 1999. — С. 261–262.
31. Озаркевич Є. Термінологічна частина / Є. Озаркевич // Збірник математично-природописно-лікарської секції Наукового Товариства імені Шевченка. — Т. V. — Вип. III. — Часть лікарська / Під ред. Є. Озаркевича. — Львів, 1899. — С. 1–6 (V pag.).
32. Озаркевич Є. Термінологічна частина / Є. Озаркевич // Збірник математично-природописно-лікарської секції Наукового Товариства імені Шевченка. — Т. VIII. — Вип. I. — Часть лікарська / Під ред. Є. Озаркевича. — Львів, 1901. — С. 67–69 (V pag.).
33. Рудницький С. Начерк географічної термінології / С. Рудницький // Збірник математично-природописно-лікарської секції Наукового Товариства імені Шевченка / Під ред. І. Верхратського, В. Левицького, С. Рудницького. — Львів, 1908. — Т. XII. — С. 1–151 (IV pag.).
34. Термінологічна частина // Збірник математично-природописно-лікарської секції Наукового Товариства імені Шевченка / Під ред. Є. Озаркевича. — Львів, 1898. — Т. III. — Вип. I. — С. 1–13 (VI pag.).

Л. П. Лановюк

УДК: 378.12(092):378.663(477–25)

СЛАВЕТНІ ІМЕНА: ПЕРШІ ДЕКАНИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВІДДІЛЕННЯ КИЇВСЬКОГО ПОЛІТЕХНІЧНОГО ІНСТИТУТУ

У статті висвітлено життєвий шлях перших керівників сільськогосподарського відділення Київського політехнічного інституту.

Ключові слова: сільськогосподарське відділення, Київський політехнічний інститут, декан, М. П. Чирвинський, К. Г. Шіндлер, П. Р. Сльозкін.

В статье показан жизненный путь первых руководителей сельскохозяйственного отделения Киевского политехнического института, который является вдохновляющим примером для современных поколений.

Ключевые слова: сельскохозяйственное отделение, Киевский политехнический институт, декан, Н. П. Чирвинский, К. Г. Шиндлер, П. Р. Слезкин.

The biographies of the first leaders of agricultural department of the Kyiv Polytechnic Institute are the main focus of the article. Biography and activities of a prominent scientist, talented teacher, manager of an agricultural works M. Chirvinskiy are discussed. A researcher and creator of agricultural technique K. Shindler is described. The educational, scientific and organizational achievements of promi-

ment soil scientist-scientist P. Slyozkin are discussed. It is shown that talented and relentless work of personalities set standards for coming generations of Ukrainian scientists, stimulated education of new generations, and enriched the treasury of world knowledge.

Keywords: agricultural department, Kyiv polytechnic institute, dean, M. P. Chirvinskiy, K. G. Shindler, P. R. Slyozkin.

Відкритте 1898 р. сільськогосподарське відділення в Київському політехнічному інституті можна по праву вважати колискою вищої сільськогосподарської школи у Києві, що помітно вплинула на подальший розвиток усієї аграрної сфери в Україні. Високий професійний рівень підготовки фахівців і авторитетні відгуки про навчальний заклад свідчать, зокрема, й про організаторський талант його очільників. Своєму рейтингу навчальний заклад завдячує, не в останню чергу, вдалим вибором перших керівників відділення — М. П. Чирвинського (1898–1904 рр., один із фундаторів зоотехнічної науки), К. Г. Шіндлера (1904–1908 рр., дослідник і творець сільськогосподарської техніки), П. Р. Сльозкіна (1908–1917 рр., видатний учений-грунтознавець).

Історичну реконструкцію життя і діяльності видатних персоналій проводили в небагатьох періодичних публікаціях: фрагментарних чи енциклопедичних. Це дослідження В. Вергунова, Д. Войтюка, О. Мудрука, З. Шквири, І. Бородая, В. Діденка [5, 6, 7, 8].

Мета нашої статті — сформувані цілісне уявлення про постаті, які зуміли конструктивно поєднати наукову роботу, педагогічну працю з організаційною діяльністю.

Першим деканом сільськогосподарського відділення став видатний учений, талановитий освітянин, організатор сільськогосподарської дослідної справи Микола Петрович Чирвинський (1848–1920).

Народився М. П. Чирвинський 1848 р. в дрібній дворянській родині у м. Чернігові. Навчався у Воронежському кадетському корпусі. Протягом 1868–1872 рр. — у Санкт-Петербурзькому землеробському інституті, де й почали формуватися його наукові пріоритети. Протягом подальших п'яти років він поєднував роботу лаборанта на кафедрі технічної хімії цього інституту з навчанням у Військово-медичній академії (як вільний слухач). Уже в цей період проявився його інтерес до анатомії та фізіології, посилювалося захоплення зоотехнією [1].

1877 р. М. П. Чирвинського відряджають за кордон ознайомитися з досвідом перших агрономічних дослідних станцій та лабораторій при сільськогосподарських школах у Німеччині, Бельгії, Франції. Після повернення його запрошують до Петровської сільськогосподарської академії орга-

нізувати першу в країні кафедру зоотехнії та читати курс загального тваринництва. За дорученням Департаменту землеробства Микола Петрович розробив перший poradnik для цього курсу, настільки вдалий, що він витримав чотири видання і понад 30 років був основним посібником для студентів вищих і середніх сільськогосподарських закладів. Учений також ініціював відкриття кафедри годівлі сільськогосподарських тварин у складі академії [2].

За захист дисертації 1883 р. М. П. Чирвинському присвоєно ступінь магістра сільського господарства. У дослідженні, керуючись класичними фізіолого-хімічними методами, він науково обґрунтував основи жирутворення в організмі, при цьому переконливо спростував панівну на той час у світовій біологічній науці гіпотезу відомого німецького фізіолога, професора Мюнхенського університету К. Фойта, котрий заперечував участь вуглеводів в утворенні жирів. Фактично, цією роботою вітчизняна зоотехнічна наука декларувала право на самобутність.

У 1883–1885 рр. М. П. Чирвинський брав участь у експедиції академіка О. Ф. Міддендорфа (перше масштабне обстеження вітчизняного тваринництва), яка підштовхнула його до висновку, що для поліпшення стану вітчизняного тваринництва важливо, перш за все, створити відповідні умови, а не захоплюватися завезенням іноземної худоби та її схрещуванням із місцевою [7].

За рішенням ради Петровської сільськогосподарської академії 11 березня 1883 р. вченого затвердили на посаді екстраординарного, а 1891 р. — ординарного професора на кафедрі зоотехнії. 1894 р. після закриття академії його обирають членом Наукового комітету Міністерства землеробства і державних маєтностей, а також завідувачем бюро зоотехнії. У цей момент усебічно розкриваються організаторські здібності М. П. Чирвинського, свідченням чого стала організація низки сільськогосподарських виставок та з'їздів. Зокрема, 1895 р. він очолив відділ тваринництва на Всеросійській виставці в Нижньому Новгороді. Того ж року брав активну участь у роботі Всеросійського з'їзду сільських господарів у Москві. За розпорядженням Міністерства землеробства і державних маєтностей його призначили членом особливої сільськогосподарської комісії для попереднього розгляду висновків і клопотань Московського сільськогосподарського з'їзду.

20 лютого 1895 р. М. П. Чирвинського відряджають за кордон закуповувати племінну худобу. Впродовж 1895–1896 рр. він спеціально обстежує грубововнове вівчарство в південній частині Російської імперії та Бессарабії [2].

В серпні 1898 р. за рекомендацією К. А. Тімірязєва вченого запросили до щойно відкритого Київського політехнічного інституту (КПІ), у складі якого діяло сільськогосподарське відділення. Тут М. П. Чирвинський проя-

вив себе не лише як талановитий учений і педагог, а й як невтомний новатор та організатор. У серпні 1898 р. за наказом Міністерства фінансів і Департаменту торгівлі й мануфактур його призначають на 2 роки деканом сільськогосподарського відділення, водночас обирають секретарем Ученої Ради інституту. В серпні 1900 р. затверджують деканом сільськогосподарського відділення на 4 роки. Проте 30 липня 1904 р. він відмовився від посади декана сільськогосподарського відділення. Причиною такого вчинку стали непорозуміння, що виникли навколо питань управління вищою школою між ученим та Міністерством фінансів. У вересні 1905 р. М. П. Чирвинського обирають директором КПІ, але 15 червня 1906 р. він залишає цю посаду. В березні 1911 р. Міністерство торгівлі й промисловості, у підпорядкуванні якого тоді перебував інститут, ухвалило присвоїти М. П. Чирвинському звання заслуженого професора. 1916 р. він пішов у відставку, залишивши за собою курси з вівчарства і загальної зоотехнії [7].

На сільськогосподарському відділенні діяли створені силами М. П. Чирвинського зразкова кафедра загальної зоотехнії з кабінетами та лабораторією, зразковим на той час скотарським двором і дослідною вівчарнею (близько 100 голів курдючних, волоських, цигайських чушок та інших порід, більш ніж 30 порід та типів, поширених на той час у країні). Це давало змогу зробити заняття з вівчарства більш наочними, розкривало широкі можливості для порівняння племінного матеріалу. Більшість тварин учений відібрав особисто на першій всеросійській виставці в Москві 1912 р. серед її найкращих експонатів. На сьогодні в Національному університеті біоресурсів і природокористування України (трансформація сільськогосподарського відділення) зберігається колекція шкурок каракуля світового значення [1, 5].

Основні праці М. П. Чирвинського стосуються вівчарства, вовнознавства та смушкознавства, годівлі, росту і розвитку сільськогосподарських тварин. Учений експериментально довів, що в утворенні жиру в організмі, окрім білків, беруть участь вуглеводи та мінеральні речовини; досліджував залежність росту й розвитку тварин, особливо молодих, від годівлі, утримання, клімату та інших факторів [9, 10].

Пошуки вченого в зоотехнії, проведені на 30–40 років раніше від подібних досліджень у зарубіжних країнах, принесли йому світове визнання. Вони — вихідний пункт для сучасних онтогенетичних досліджень сільськогосподарських тварин. Його розробки з годівлі та індивідуального розвитку сільськогосподарських тварин, стаціонарного вивчення порід овець визnano пріоритетними у світовій біологічній науці.

Після М. П. Чирвинського посаду декана сільськогосподарського відділення посів Камілл Гаврилович Шіндлер (1869–1940). Народився

К. Г. Шіндлер у Твері в сім'ї швейцарських громадян лютеранського віросповідання Гаврила Шіндлера і Емілії Мюллер. Отримавши початкову домашню освіту, середню освіту здобув у додатковому класі Тверського реального училища, яке закінчив 1887 р. Того самого року він вступає до Імператорського Московського технічного училища, шестирічний курс якого закінчив 1893 р. [7].

Ще студентом Шіндлер К. Г. основну увагу звертав на вивчення сільськогосподарських машин. 1896 р. він став відомим як один із активних організаторів наукового дослідження під час першого в Російській імперії конкурсу сільськогосподарських машин на Бутирському хуторі.

Отримавши вищу технічну освіту, К. Г. Шіндлер пішов на службу механіком цукрового заводу поблизу м. Липецька Тамбовської губ., де прослужив до 1895 р. 1895 р. 7 місяців провів у Німеччині, Австрії та Швейцарії, поглиблено вивчаючи землеробські машини й знаряддя. Повернувшись з-за кордону, певний час приватно працював на встановленні та обладнанні токів, а влітку 1896 р. керував студентською практикою з сільськогосподарських машин у Московському сільгоспінституті. Тоді ж Міністерство землеробства і державного майна відрядило К. Г. Шіндлера в Німеччину, Францію, Англію і Північну Америку вивчати землеробське машинобудування. Там він працював на фермах, у цехах заводів сільськогосподарського машинобудування, переймаючи досвід колег [4].

Повернувшись із відрядження в червні 1898 р. К. Г. Шіндлер з осені став лаборантом сільськогосподарської станції при Харківському технологічному інституті, а з 25 вересня 1898 р. — викладачем креслення цього інституту. Тоді директором Харківського технологічного інституту працював відомий російський учений у галузі механіки й опору матеріалів В. Л. Кирпичов. Він зацікавився обдарованим і працездатним К. Г. Шіндлером. Отримавши призначення на посаду ректора новоствореного Київського політехнічного інституту, В. Л. Кирпичов запрошує Шіндлера працювати у в.н.з. на посаді виконавця обов'язків екстраординарного професора з викладанням механіки на сільськогосподарському відділенні та спецкурсу з сільськогосподарського машинобудування на механічному відділенні. Окрім того, йому доручають організувати випробування землеробських машин і знарядь [5].

За ініціативи К. Г. Шіндлера 1900 р. при Київському політехнічному інституті було створено першу в Російській імперії машиновипробувальну станцію, яка стала загальним центром зі створення й уточнення теорії землеробських машин і знарядь та майже 10 років була єдиною подібною станцією, яка діяла в країні. Вона давала вихованцям інституту можливість ознайомитись з типами й конструкціями сільськогосподарських машин та знарядь, безпосередньо спостерігаючи їх у роботі. Київське міське управ-

лінія, ідучи назустріч розвитку дослідних установ, пожертвувало КПІ близько 30 десятин землі [4].

Досвід заснування таких станцій у тогочасній Російській імперії був дуже незначний і майже безрезультатний. Єдина спроба побудувати спеціальну лабораторію для випробування землеробських машин і знарядь при Харківському технологічному інституті (1895–1898 рр.) не виправдала сподівань. Ідея її організації, очевидно, належала професорові В. Л. Кирпичову. К. Г. Шіндлеру належить пальма першості в обґрунтуванні функцій випробувальної станції, в системному підході до її організації й у кропіткій реалізації наукових і практичних задумів. Функції випробувальної станції, які вчений відпрацював іще на початку минулого століття, стали орієнтиром для багатьох поколінь випробувачів сільськогосподарської техніки. Нині змінилися тільки обсяги випробувань. Випробувана техніка стала більш енергонасиченою, автоматизованою, для її роботи почали використовувати космічну навігаційну систему. Різко зросла кількість розробок машин, у яких використовуються новітні досягнення науки і технології. Проте принципи К. Г. Шіндлера не втратили актуальності.

Д. І. Менделєєв, що очолював екзаменаційну комісію перших випусків КПІ, у доповідній записці міністрові фінансів С. Вітте від 30 січня 1903 р. відзначив високий рівень дипломних робіт, який став можливим завдяки обладнаності лабораторій, зокрема й наявності випробувальної станції [1].

К. Г. Шіндлер був також членом бюро з сільськогосподарської механіки Наукового комітету Головного управління землеустрою і землеробства. Організуючи випробувальні станції та конкурси сільськогосподарської техніки, зверталися до «блисучого знавця й аналітика сільськогосподарського машинобудування», завідувача єдиної на той час у Російській імперії станції випробування землеробських машин і знарядь професора К. Г. Шіндлера.

У доробку вченого є фундаментальна праця — атлас «Машини і знаряддя сучасного сільського господарства», який тривалий час успішно використовували в навчальному процесі (вміщував 2420 рисунків і 56 таблиць) [4].

1904 р. професора К. Г. Шіндлера обирають на посаду декана сільськогосподарського відділення. Обирали вченого деканом неодноразово, що свідчить про його адміністративні й організаторські здібності. Під його керівництвом відділення випустило низку видатних спеціалістів, які розносили славу вчителя по всій Російській імперії. Будучи керівником відділення, запропонував систему перепідготовки кадрів для мережі випробувальних станцій в спеціальних інститутах для осіб, які мають вищу інженерну або сільськогосподарську освіту. Це стало фундаментом сучасних курсів, факультетів чи інститутів підвищення кваліфікації [5].

5 лютого 1911 р. надійшла телеграма міністра торгівлі й промисловості про звільнення трьох деканів інституту: професорів А. Нечаєва (хімічне відділення), К. Шіндлера (механічне відділення) і С. Тимошенка (інженерне відділення). Формальним приводом став незначний організаційно-господарський конфлікт між деканами — членами правління і директором інституту за участю міністерства. Насправді ж звільнення прогресивних професорів готувалося зазделегідь.

Як згадує в мемуарах професор С. Тимошенко, приводом для суперечки інституту з міністерством стало невиконання обмежувальної норми прийому в інститут євреїв (15% від загальної кількості зарахованих студентів). З 1906 р. цю норму постійно не виконували, а 1910 р. було зараховано багато євреїв. Міністр наполягав на звільненні зарахованих понад доведену норму, але керівництво КПІ вимогу проігнорувало.

На прохання ради КПІ повернути звільнених деканів міністерство відповіло відмовою. Тоді на знак солідарності зі звільненими колегами подали у відставку сім професорів. Через це інститут втратив 40% професорського складу, що практично паралізувало весь навчальний процес. А курс лекцій із сільськогосподарських машин і сільськогосподарського машинобудування в КПІ багато років взагалі не читався, оскільки неможливо було знайти адекватну заміну К. Г. Шіндлеру.

Про незаперечний авторитет ученого свідчить те, що навіть після звільнення з офіційних посад його запрошують до участі у Всеросійській нараді з організації і завдань станцій сільськогосподарського машинознавства, яку скликала постійна комісія з сільськогосподарської дослідної справи 28–30 січня 1912 р. [4].

Посаду декана сільськогосподарського відділення (з 1918 р. — сільськогосподарського факультету, з 1921 р. — агрономічного факультету) в 1908–1917 рр. займав видатний учений-грунтознавець Петро Родіонович Сльозкін (1862–1927) [5].

Народився П. Р. Сльозкін 10 серпня 1862 р. у Москві. Протягом 1874–1881 рр. навчався на механічному відділенні Московського реально-го училища, а в 1881–1885 рр. — на сільськогосподарському відділенні Петровської землеробської та лісової академії, отримавши згідно з рішенням її Ради від 21 грудня 1885 р. ступінь кандидата сільського господарства. За фінансової підтримки Т. С. Морозова у 1886–1887 рр. вивчає культуру бавовни в США, а потім втілює знання, створюючи спеціальну плантацію на державно орендованій зрошуваній землі біля м. Тбілісі (1887–1889 рр.).

У грудні 1889 р. Департамент землеробства та сільської промисловості відряджає його за кордон готуватися до викладацької роботи. П. Р. Сльозкін вивчає організацію галузевої науково-освітньої діяльності Національ-

ного агрономічного інституту (Франція) та Мюнхенського політехнічного інституту (Німеччина). Після повернення застосує викладацький досвід, а також завідує спеціальними кабінетами і пасікою Петровської Академії. У лютому — листопаді 1893 р. керує сільськогосподарським і лісовим відділом на Всесвітній виставці в Чикаго [3].

На запрошення генерала М. І. Каралькова у 1894–1895 рр. впорядковує структуру державного майна Туркестанського краю, згодом завідує Сочинською сільськогосподарською та садовою дослідною станцією. Коли сподівання повернутися до рідної Петровської Академії залишаються марними, П. Р. Сльозкін приймає пропозицію Департаменту землеробства очолити новостворену Київську контрольно-насінневу станцію та лабораторію при ній. За перший рік роботи станція проаналізувала понад 1000 зразків насіння, а також ґрунту та удобрювальних матеріалів. Її керівник швидко довів необхідність цієї важливої ланки для успішного на рівні світових стандартів галузевого сільськогосподарського виробництва. І головне, що вдалося довести Петру Родіоновичу, — це рентабельність у діяльності за відповідального державницького ставлення до справи. Не випадково через півроку перший ректор Київського політехнічного інституту професор В. П. Кирпичов, після узгодження з різними інстанціями, забрав П. Р. Сльозкіна на посаду екстраординарного професора кафедри хліборобства [7].

Професор П. Р. Сльозкін став першим завідувачем кафедри часткового землеробства сільськогосподарського відділення КПІ, яку очолював 20 років. Його наукова діяльність була присвячена таким важливим проблемам у рослинництві як методи поліпшення родючості ґрунтів, застосування раціональних систем удобрення сільськогосподарських культур і вдосконалення технологій їх вирощування. Справжнім світовим відкриттям П. Р. Сльозкіна в агрономії став особливий спосіб, застосований при вивченні живлення у рослин: «метод ізоляції». А ще були фундаментальні підручники, за якими навчалась уся країна, численні монографії, а також статті у провідних фахових виданнях. За 4-х томну монографію, що описує макетки Балашова, а також природу та географію регіонів, де вони функціонують, учений отримав велику золоту медаль. Він є автором «Сільськогосподарського календаря», який видавався у 1912–1914 рр. і був дуже популярним у Російській імперії [5].

Жодне важливе рішення й обговорення науково-освітнього забезпечення галузевого виробництва кінця XIX — першої чверті XX ст. не обходилося без участі П. Р. Сльозкіна. Старообрядець за віросповіданням та вихованням, монархіст за переконаннями, П. Р. Сльозкін важко зустрів зміни в соціально-політичному устрої країни після 1917 р. Однак уже на початку 1920-х рр. активно включився в будівництво нової держави. Він викла-

дав, консультував у Цукротресті та Коопсоюзі, працював у комісіях УАН [3].

П. Р. Сльозкін був яскравим дослідником, який вільно володів чотирма іноземними мовами, а ще чудово музикував та писав вірші. Росіянин за походженням, П. Р. Сльозкін віддав тридцять останніх років життя українській аграрній науці. Сьогодні росіяни з гордістю згадують про вченого і його внесок у розвиток галузевої науки. Широко відома у світі Тімірязєвка (Російський державний аграрний університет МСГА ім. К. А. Тімірязєва) називає вченого четвертим після Д. Прянішнікова, В. Вільямса та П. Косовича серед найвидатніших випускників.

Отже, віддамо належне талантові й невтомній праці постатей, які стали взірцями для сучасного й прийдешніх поколінь українських науковців, доклали зусиль для виховання нових поколінь, збагатили скарбницю світових знань.

1. Державний архів м. Києва. — Ф. 18. — Оп. 2. — Спр. 284. — 240 арк.
2. Бородай І. Професор М. П. Чирвинський — основоположник вітчизняної зоотехнічної науки / Бородай І. — К., 2007. — 17 с.
3. Вергунов В. Професор Сльозкін Петро Радіонович / Вергунов В. — К. : Аграрна наука, 2007. — С. 6–15.
4. Вергунов В. К. Г. Шіндлер (Славетні імена Київського політехнічного інституту) / Вергунов В., Войтюк Д., Мудрук О., Шквиря З. — К., 2004. — 30 с.
5. Діденко В. Нарис історії національного аграрного університету (до сторіччя заснування) / Діденко В. — К. : Аграрна наука, 1998. — 175 с.
6. Енциклопедія українознавства. У 10-х томах / Головний редактор Володимир Кубійович. — Париж; Нью-Йорк : Молоде життя, 1954–1989.
7. Из истории Киевского политехнического института. — Т. 1 (1898–1917). — К. : Изд-во КГУ, 1961. — 386 с.
8. Український радянський енциклопедичний словник. — Т. 3. — К., 1968.
9. Чирвинский Н. Избранные сочинения / Чирвинский Н. П. — Т. 1. — М. : Сельхозгиз, 1949. — 526 с.
10. Чирвинский Н. Избранные сочинения / Чирвинский Н. П. — Т. 2. — М. : Сельхозгиз, 1951. — 409 с.

І. В. Зенич

УДК: 94(477): «1917–1918»

ОРГАНІЗАЦІЯ ВИБОРІВ ДО ВСЕРОСІЙСЬКИХ УСТАНОВЧИХ ЗБОРІВ НА КИЇВЩИНІ

У статті аналізуються основні складові підготовки виборів до Всеросійських Установчих зборів у Київській губернії.

Ключові слова: виборча комісія, Всеросійські Установчі збори, Київська губернія.